

Чурапчы улуунун Төлөй-Дирингэ
Төлөй орто оскуолата

**Төлөй былыргытын кэрэһэлиир
“Туоһу экспонаттар”**

Попова Юля, 7 кылаас үөрэнээччитэ.
Салайааччы: Попова Елена Егоровна,
саха тылын уонна литературатын учуутала

2016 сыл

“Общество движется вперед, если у народа есть уважение к своим корням, а государство работает над сохранением, изучением и представлением исторического, художественного, культурного, духовного наследия народа.”

Abdul

2016 сыл улууска Музей сылынан биллэриллибитэ. Ол чэрчитинэн хас нэһилиэк аайы араас хабааннаах дьаһаллар ытылыннылар, музейдар тэрилиннилэр.

Үлэ ураты суолтата:

2017 сыл биһиги нэһилиэккэ ураты суолталаах:

- Кэлэр сыл Төлөй нэһилиэгэ сурукка киирбитэ 250 сыла;
- 2016 сылы улууска Музей, Төлөйгө История сылынан биллэриллибитэ.

Онтон билинни кэмнэ Төлөй историятын киэн эйгэбэ сырдатар үлэ ситэ ытылла илик.

Музей үлэтэ дьон өйүн-санаатын, өбүгэни кытта ситимниир, киэн билиигэ сирдиир үйэлээх үлэ.

Ааспыт кэми сэгэтэн, историяны үөрэтии, чинчийии билинни кэмнэ сонун.

Научнай үлэбэ тирэбирии:

**Раритеты Якутии. Художественное наследие земли олонхо
Чурапчинский улус. Москва 2015 г.**

Чинчийи объёга:

Музей экспонаттара

Чинчийи предметэ:

Экспонат историята, бас билээччитэ.

**Чинчийи
нымалара:
Ааһы,
наардааһын,
чинчийи**

Сыала:

Төлөй историятын кэпсиир сэдэх экспонаттары үөрэтии.

Соруктара:

- Экспонат туһунан матырыйаал хомуйуу, чинчийэр үлэни ытыгы;
- Билигини кэмнэ музейнай экспонат суолтатын быһаарыы;
- Саха материалнай баайын киэн эйгэбэ сырдатар үлэни ытыгы.

Сананы киллэри:

Аныгы технология көмөтүнэн Төлөй историятын кэпсиир сэдэх экспонаттарын сырдатыы, дьон-сэргэ сэнээриитигэр таһаарыы.

Үлэм көдьүүһэ:

Хас биирдии нэһилиэк бэйэтэ ураты историялаах. Онтон историяны дьон онгорор диэн этэллэр. Олорон ааспыт дьон туттубут маллара, ахтыылара, хаартыскалара туоһулуулар.

Музейдарга саната суох сытар үгүс экспонаттар элбэҕи кэпсииллэр, ааспыт олоҕу санатар курдуктар.

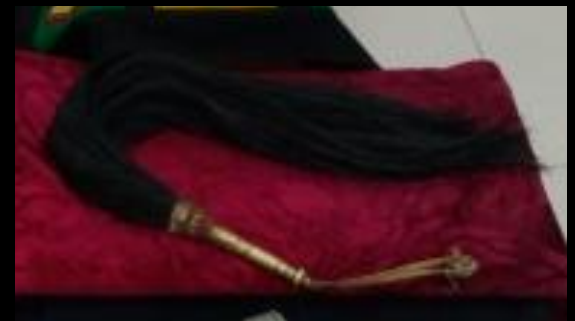
Төлөй түмэлигэр 100–чэкэ экспонат баар, олортон киэн, дирин, ураты кистэлэннээх сэдэх мал историятын үөрэттибит. Ону дьон сэнээриитигэр таһаарары наадалаабынан ааҕабыт.

ЭКСПОНАТ (от лат. слова-exponatus – выставленный напоказ) – предмет выставляемый для обозрения музею или на выставке.

Төлөй нэһилиэгийн историятын түмэлэ 2016 сыл муус устар 12 күнүгэр төрүттэммитэ. Билигин экспонаттар быыстапкаба улуустаабы музейга бааллар. Манна баар: сэри, көһөрүү кыттыылаахтарын стэндэлэрэ, 100-чэкэ араас экспонат.

Өбүгэлэрбит тутта сылдыбыт малларын дьон-сэргэ сэнээрэн көрөр. Олортон, биһиги санаабытыгар, баай, дирин историялаах экспонаттарынан буолуохтарын сөп: куортук, туос ураһа лоскуйа, суоруна, үүн, дэйбиир о.д.а.

Куортуктаах кинээс

Предмет	Быһаарыыта	Хаһаанны кэмий	Быһаарыы сурук
<p>Куортук (Кортик именной в ножнах).</p>	<p>Төлөй бастакы кинээһэ Федот Борисов куортуга.</p>	<p>1771 с. XVIII үйэ</p>	<p>Куортук туттааҕар баар сурук: Батуруского улуса Телейской волости далее неразборчиво...</p>
<p>Матырыйаа ла</p>	<p>Кээмэйэ</p>	<p>Музейга ким туттарбыта</p>	<p>Билигин ханна хараллан сытара</p>
<p>Латунь, железо, кожа, жильная нить.</p>	<p>55,0x2.5; Туттааҕын уһуна 7,0</p>	<p>1946 г. Сэһэн Боло А.А.Саввинга биэрбит.</p>	<p>Чурапчы улууһун Андрей Саввин аатынан история уонна этнографии музейа. КП № 673.</p>

***КУОРТУКтаах кинээс -Федот Борисов –
Ил Дархан Егор Борисов сэттис көлүөнэ өбүгэтэ***

Бу сытар экспонат - Төлөй кинээһин куортуга. Кини кимий? Куортуктаах кинээһинэн Кыдаала - Федот Борисов буолар.

Федот Борисов хайдах кинээс буолбутун туһунан үһүйээни Федот Захаров “Боотурускай улууһун төрүт уустара” диэн кинигэтигэр суруйбута.

Куортук. аат. (эргэр.) революция иннинэ нэһилиэк кинээһэ куругар иилинэр кынчаала. (Саха тылын кылгас быһаарыылаах тылдьыта)

Куортугу кинээс эрэ барыта ылбата, туох эмэ ураты үтүө дьыаланы онордобуна тиксэрэ.

Федот Борисов Төлөй нэһилиэгэр 1767-1795 сс. кинээстээбитэ, ыраахтаабыттан 1771с. ылбытын туоһулуур сурук куортукка сурулла сылдьар.

Ону таһынан өссө Капитон Пинигин диэн Төлөй баайа, кинээһэ 1856 с. күн ыраахтаабыттан өр сыллаах үлэтин иһин үрүң көмүс куортугунан наһараадаламмытын туоһулуур докумуон “Капитон Пинигин сыдыааннара” диэн кинигэбэ баарын буллум.

Онон Төлөйгө мындыр өйдөөх кинээстэр салайан, баһылаан-көһүлээн олорбуттарын куортук туоһулуур.

Санкт Петербурга баар Пинигиннэр туос ураһалара

Предмет	Быһаарыыта	Хаһаангы кэмий	Быһаарыы сурук
<p>Туос ураһа лоскуйа</p> 	<p>Туос ураһа - саха урут сайын олорорго туоһунан эркиннээн оностор ураһата. Моҕол ураһа – саамай улахан туос ураһа. Аллараа өттүнэн икки метр үрдүктээх уонча баһаналаах, ол үрдүнэн иилии сөбүргэнэлээх, алларанан эргимтэтэ сүүрбэччэ метр, үрдүгэ 15-18 метр.</p>	<p>XIX үйэ</p>	<p>Боотурускай улуус (Билингнитэ Чурапчы) Төлөй нэһилиэгин сэниэ баай киһитэ Капитон Пинигин XIX үйэбэ оноһуллубут, ойуулаах-мандардаах туос ураһата Төлөйгө Орус Баһа диэн сиргэ тура сылдыбыта биллэр.</p>
<p>Матырыйаала</p>	<p>Кээмэйэ</p>	<p>Музейга ким туттарбыта</p>	<p>Билигин ханна хараллан сытара</p>
<p>Хатын туоһа</p>	<p>60x60</p>	<p>-Таатта улууһуттан төрүттээх Иван Васильевич Попов.</p>	<p>-Санкт-Петербурдаағы этнографическай музей.. -А.А.Саввин аатынан история этнография музейа.</p>

Ураһа лоскуйа саха материалнай культуратын биир сүдү айымньытын быһыытынан сыаналанар

*Моҕол ураһа
Дорофей (Ларион)
Пинигин моҕол ураһата.
Санкт Петербурдааҕы
энографической музей.
XIX үйэ
1820-1830 сс*

Боотурускай улуус (БилингитэЧурапчы) Төлөй нэһилиэгин сэниэ баай киһитэ Капитон Пинигин XIX үйэҕэ оноһуллубут, ойуулаах-мандардаах туос ураһата Төлөйгө баар Оҕус баһа диэн алааска турбута биллэр. Онтон уолугар Федот Борисовка туран хаалар.

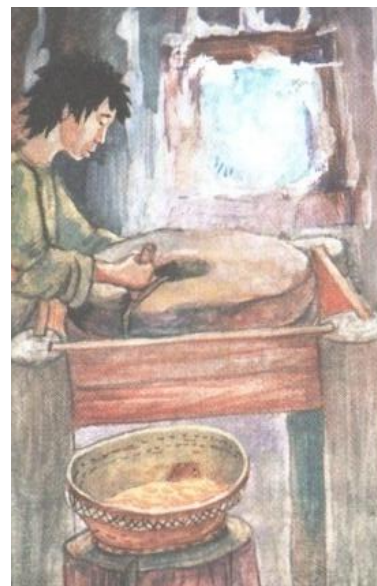
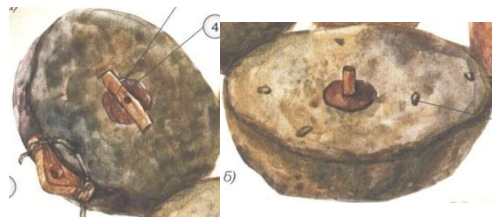
Бу ураһа лоскуйа саха материалнай культуратын биир сүдү айымньытын быһыытынан сыаналанан, Санкт-Петербург нуучча краеведческой музейыгар хараллан сытарын Б.Ф.Неустроев-Мандар Уус 2012 с. сэнээрэн, сөҕөн-махтайан кэлбитэ. Онно докумуонна сурулларынан, 1908с. Саха сиригэр маннайгы идэтийдик хуоһунньуга. Таатта улууһуттан төрүттээх Иван Васильевич Попов Санкт Петербурга үөрэнэр кэмигэр хомуйан илдьэн музейга туттарбыт. Ураһа ол хотугу Пальмираҕа тийиэн иннинэ 80-ча сыл хаһаайыттарыгар сулууспалаабыт. Онон 200-чэкэ сыллааҕы түгү былыргы оноһук эбит.

Бу ураһа ойуута ураты сиздэрэйдэ дьону сөхтөрөр эбит, бу манньык ураһаны Мандар Уус тиктэрэ сылдьара биллэр.

Онон Моҕол ураһа Төлөйгө улахан сэниэ баай ыал олорон аасытын туоһулуур.

Предмет	Быһаарыыта	Хаһаангы кэмий	Быһаарыы сурук
<p>Суоруна (Жернова)</p>	<p>Суоруна, аат. (эргэр.) Сизмэ бурдугу, айабынан кутан эргитэн мэлийэр оноһуулаах таас. (Саха тылын быһаарыылаах тылдьыта.Дьок, 1994)</p>	<p>XX үйэ саҕана</p>	<p>Төлөй нэһилиэгэр XX үйэ саҕана олоро сылдыбыт, оҕото-уруута суох Гуляев Николай Данилович Ньукуу диэн оҕонньор тутта сылдыбыт суоруна тааһа.. Бу таас суон тииттэн хаһан оноһуллубут олох мастаах, билигин да туттуллар кыахтаах бөҕө-таҕа оноһуулаах. Былыр суоруна таас хас ыал аайы баара. Туораах бурдугу мэлийэн, лэппиэскэ, алаадьы онгостоллоро.</p>
<p>Матырыйаала</p>	<p>Кээмэйэ</p>	<p>Музейга ким туттарбыта</p>	<p>Билигин ханна хараллан сытара</p>
<p>Тиит мас, тимир</p>	<p>Суоруна үрдүгэ-95.0 Диаметра-80.0 Тааһа -70.0, халыһа- 12.0</p>	<p>Анастасия Николаевна Емельянова, Төлөй нэһилиэгин олохтооҕо. 2016 с.</p>	<p>Төлөй музейа.</p>

Суоруна -Төлөйгө уус олоро сылдыбытын туоһута

Гуляев Николай Данилович - Ньюкуу оҕонньор – Төлөй бастын ууһа.
Төлөйгө миэлинсэ онорбут, Төлөй начальнай оскуолатын тутуспут.
Дьон махталын ылбыт, холку майгылаах, боччумнаах киһи эбит.
(Захарова Татьяна Егоровна кэпсээниттэн).

Кыыс оҕо сүктэр малын ураты суолтата

Предмет	Матырыйаала	Кээмэйэ
ҮҮН (узда)	Үрүн көмүс Алтан , тирии ,	Убуна – 110 Ыйаабына- .1,280
		
Хаһаанны кэмий?	Музейга ким туттарбыта	Билигин ханна хараллан сытара
XX-с үйэ	Сиэнэ Төлөй орто оскулатын учуутала Пермякова Саргылаана Николаевна музейга көрдөрүүгэ биэрбитэ.	Төлөй историятын музейа.

<p>Дэйбиир (махалка от комаров) Дэйбиир</p>	<p>Матырыйаала Сылгы кутуруга алтан мас танас обуруо түү сап</p>	<p>Кылын уһуна-75 Уга-11,5х</p>
<p>Хаһаангы кэмий?</p>	<p>Музейга ким туттарбыта</p>	<p>Билигин ханна хараллан сытара</p>
<p>XIX-с үйэ 1 аһара.</p>	<p>Сиэнэ Төлөй орто оскуолатын учуутала Пермякова Саргылаана Николаевна музейга көрдөрүүгэ биэрбитэ.</p>	<p>Төлөй историятын музейа.</p>

Дэйбиир уонна үүн Сылан Бэрэтиттэн төрүттээх Макарова Евдокия Ивановна Пермяков Дмитрий Максимовичка кэргэн тахсан, Мугудай сириҥ Тойон Уйалаах диэн алааска сүктэн кэлэригэр атын симэхтэрэ.

Мантан көстөрүнэн, кыыс оҕо сүктэр таһаһа-саба, киэргэлэ ураты оноһуулаах, сиздэрэй көстүүлээх буолар эбит.

**Пермякова(Макарова) Евдокия Ивановна –сүктэн кэлбит
үрүн
көмүс үүнэ уонна дэйбиирэ –
баай ыал кыына буоларын туоһулуур**

Аныгы технология көмөтүнэн киэн эйгэбэ сырдатар үлэ:

Инстаграмна страница

Виртуальной музейга
анал сыһыары

**Төлөй былыргытын
кэпсиир
“Туоһу экспонаттар”
(Экспонаты Телейского
музея)**

Ойуулаах тылдыт-кинигэ

Түмүк:

Музейнай көрдөрүү хаартыска, ахтыы, докумуон уонна экспонат диэннэ арахсар. Олортон биһиги дьон тутта сылдыбыт малыгар экспонаттарга үлэбитин анаатыбыт.

Хас биирдии мал ураты, сиздэрэй оноһуута киһини олус сөхтөрөр.

Бу үлэбин суруйа сылдьан үгүс сананы биллим:

1) Төлөй историятын кэпсиир экспонаттар биһиги олохтоох музейбытыгар эрэ баар буолбатахтар, улуустаабы музейтан саҕалаан Санкт Петербург музейыгар тийэ хараллан сыталлар эбит. Араас-араас сиргэ да сытталлар, бары Төлөй дирин историятын кэпсиир “Туоһу экспонаттар ” буолаллар.

2) Билинни кэмнэ сыаналаах экспонаттары дьиэбэ сытыарбакка, музейдарга туттаран, үйэтин уһатан, дьон аатын үйэтитиэххэ сөп. Үтүө киһи аата үс үйэ тухары умнуллубат;

3) Музейга баар экспонаттар саха материальной баайын быһыытынан сыаналанан, сырдатыллан , ураты, сэдэх экспонаттар быһыытынан салгыы үөрэтиллэн иһиэхтэрэ. Кэлэр кэнчээри ыччаты үтүө санааба үөрэтэ-иитэ туруохтара.

Ол курдук Дирин музейыгар Төлөй ууһа онорбут үрүн көмүс ыңыыра баарын биллим, хаартыскатын музейтан ыллым. Ыңыыры инникитин ырытар, чинчийэр санаалаахпын, үлэбин салгыы сайыннарар баҕалаахпын.